

تأثیر متقابل فقه سیاسی و جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد ارسطا
اساتید مشاور: حجت الاسلام والمسلمین دکتر علیرضا امینی
حجت الاسلام والمسلمین دکتر نجف لکزایی

دانشجو: کمال اکبری

اردیبهشت ۱۳۹۱

دکتری مدرسی انقلاب اسلامی دانشگاه باقرالعلوم(ع)

پایگاه اطلاعات علمی ایران

چکیده:

بررسی تأثیر متقابل فقه سیاسی و جمهوری اسلامی ایران مقایسه نمودن دو مولفه‌ای است که یکی از آنها از جنس علم و دیگری یک عینیت اجتماعی است.

و سوال اساسی تحقیق این است با توجه به شکل گیری جمهوری اسلامی ایران بر اساس فقه سیاسی شیعه و تئوری ولایت فقیه تحولات دهه اول انقلاب اسلامی و شکل گیری جمهوری اسلامی چه تأثیری در فقه سیاسی شیعه داشته و از سوی دیگر ساختارها، قوانین و خط مشی ها در جمهوری اسلامی ایران چه مقدار بر اساس فقه سیاسی شکل گرفته است؟ از تأثیرات فقه سیاسی تشکیل جمهوری اسلامی است که محصول نظریه پردازی فقهاء و عالمان دینی در عصر مدرن بود. تشکیل یک نظام سیاسی محصول بنیادهای نظری عمیق و دقیقی است که در بستر یک حرکت فکری غنی امکان تحقق دارد و جمهوری اسلامی نیز که در پی انقلاب بزرگ اسلامی در ایران اتفاق افتاد دارای بنیادهای نظری و فقهی بود که از سوی فقهاء به ویژه رهبری نهضت امام خمینی(ره) تبیین و ترویج می گشت. تأثیر مهمی که فقه سیاسی شیعه بر جمهوری اسلامی ایران داشته است شامل «مبانی نظام»، شکل «نظام سیاسی»، اسم «نظام سیاسی»، «ساختارها» و «نهادهای نظام» و همچنین «قوانین» و «سیاستهای کلان» می شود. تأسیس جمهوری اسلامی ایران موجب تأثیراتی در فقه سیاسی شد و این تأثیر را می توان در عرصه هایی نظیر شیوه استنباط و روش فقه پژوهی تا شناسایی موضوعات جدید و گشوده شدن افقهای جدید در عرصه های سیاسی اجتماعی ملاحظه کرد. پس از تشکیل جمهوری اسلامی و افزایش نیاز به مباحث فقهی جهت پاسخگویی به بسیاری از سئوالات و فراهم شدن زمینه های تتبع فقهی، افقهای جدیدی فرا روی فقها در نوع نگاه به مسائل فقه سیاسی پدید آمد که برخی از آنها عبارتند از: نظام وار شدن ولایت فقیه، تحول در نگاه به امر به معروف و نهی از منکر، برداشت های مردم گرایانه از فقه سیاسی، تبیین مباحث فقه سیاسی با استفاده از اصطلاحات رایج در علوم سیاسی و حقوق عمومی و دیگر موارد مهم در عرصه فقه سیاسی. نهایتاً اینکه مهمترین تعامل فقه سیاسی و جمهوری اسلامی ایران رسیدن به نظام سازی است. نظام سازی فرایندی است که زمان طولانی برای انجام و تکمیل آن لازم است و فقه شیعه نیز که تا پیش از انقلاب اسلامی ایران نظام سیاسی را تجربه نکرده بود در تئوری نیز به ساخت نظام جامع اقدام نکرده بود. پس از انقلاب اسلامی اولین قدمها را به لحاظ تئوریک حضرت امام (ره) برداشت و بر پایه فقه، نظام نوینی را پایه گذاری کرد .

واژگان کلیدی: فقه سیاسی، فقه سیاسی شیعه، جمهوری اسلامی ایران، تأثیر و تأثر، تحول، نظام سازی

تقدیم به:

احیاء فقه سیاسی شیعه در عصر حاضر
و تحقق بخش حضور فقه در عرصه‌های سیاسی اجتماعی
حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه)

تقدیر:

خداوند متعال را شاکرم که لطفشان را شامل حالم نمود و پژوهش در موضوع مهمی که مورد دغدغه ذهنی ام بود را نصیبم کرد و از خرمن علمی بزرگان و فضلاء ارزانی‌ام داشت.

از همه بزرگوارانی که در انجام این پژوهش از طرح تا تصویب و انجام آن به هر نحوی یاریم نمودند سپاسگزارم به ویژه از اساتید ارجمند حجج اسلام والمسلمین دکتر محمدجواد ارسطا، دکتر علیرضا امینی، دکتر نجف لک‌زایی صمیمانه سپاسگزارم که قطعاً توفیقات رساله مرهون هدایت و حمایت این بزرگواران و نقصان آن حاکی از ضعف علمی نویسنده بوده است.

از حضرات آیات و حجج اسلام یوسف مدنی تبریزی، محسن اراکی، محمد سروش محلاتی، دکتر سید عباس موسویان، دکتر سید کاظم سیدباقری، دکتر محسن مهاجرنیا دکتر منصور میراحمدی، دکتر عبدالوهاب فراتی، دکتر سید سجاد ایزدهی نیز که از نظراتشان بهره گرفتم سپاسگزارم. از ریاست محترم دانشگاه حجت الاسلام والمسلمین دکتر میرجی، مدیر محترم گروه جناب آقای دکتر فیروزجایی و اعضای محترم گروه معارف اسلامی، مدیریت‌های آموزش و پژوهش و کتابخانه به ویژه جناب آقای جلیلی صمیمانه سپاسگزارم و توفیق روز افزون برای این عزیزان آرزومندم.

از همسر و فرزندانم که رنج دوری از منزل و مطالعه مستمر در منزل را تحمل کردند عذرخواه و قدر دانم.

کمال اکبری

اردیبهشت ۹۱

فهرست مطالب:

درآمد.....	۱۲
تعریف مسأله:.....	۱۲
تعریف اصطلاحات:.....	۱۳
سؤال اصلی:.....	۱۵
سئوالات فرعی:.....	۱۵
فرضیه تحقیق:.....	۱۵
روش:.....	۱۵
سازمان دهی تحقیق:.....	۱۶
تحقیقات پیشین:.....	۱۸

فصل اول: مفاهیم، کلیات و روش ۲۱

گفتار اول: تعاریف و تقسیمات فقه ۲۲

مقدمه:.....	۲۳
۱- تعریف فقه در لغت:.....	۲۳
۲- فقه و فقیه در اصطلاح:.....	۲۴
۳- ویژگیهای فقه شیعه:.....	۲۶
۴- تعریف فقه سیاسی:.....	۲۷
۵- تبویب و تقسیمات فقه:.....	۳۰
الف: فقه اکبر و فقه اصغر:.....	۳۰
ب: فقه فردی و اجتماعی:.....	۳۱
ج: فقه فعال یا منفعل:.....	۳۲

گفتار دوم: سیر تحولات فقه سیاسی ۳۴

۱- تحولات فقه و فقه سیاسی:.....	۳۵
الف: رویکرد پیشینی و نظریه محور:.....	۳۵
ب: رویکرد مسئله محور:.....	۳۶
۲- مراحل فقه شیعه:.....	۳۶
۳- سیر تحول فقه سیاسی:.....	۳۸
۴- فقه سیاسی شیعه در آستانه انقلاب اسلامی:.....	۴۹

۵۴	الف: ضروری دیده شدن تشکیل حکومت:
۵۴	ب: فقه انقلابی:
۵۶	ج: گرایش فقه به مسائل اجتماعی- سیاسی
۵۸	امام خمینی(ره) و تئوری ولایت فقیه:
۶۰	گفتار سوم: روش جامعه شناسی معرفت
۶۱	مقدمه:
۶۲	تعریف جامعه شناسی معرفت
۶۵	رویکردهای جامعه‌شناسی معرفت
۶۸	مبانی جامعه‌شناسی معرفت در فلسفه اسلامی
۶۹	ادراک‌های اعتباری
۷۱	نظر علامه درباره تعیین اجتماعی معرفت
۷۳	نگرش انتقادی به جامعه‌شناسی معرفت
۷۴	نقش زمان و مکان در اجتهاد:
۷۸	فصل دوم: تأثیرات فقه سیاسی بر جمهوری اسلامی ایران:
۷۹	مقدمه فصل:
۸۰	گفتار اول: تأثیر فقه سیاسی بر مبانی مشروعیت و نوع نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران
۸۱	مقدمه:
۸۲	الف: تأثیر فقه بر اصل تأسیس نظام سیاسی:
۸۳	ب: تأثیر فقه بر مبانی و ساختار نظام:
۸۳	۱. مبانی و مشروعیت دینی جمهوری اسلامی ایران:
۸۶	۲- مبانی کلامی - فقهی ولایت فقیه:
۸۸	۳- مبانی ولایت فقیه در جمهوری اسلامی ایران:
۸۸	الف- مشروعیت الهی فقیه در حکومت:
۸۹	ب- مشروعیت مردمی فقیه:
۹۱	نظریه مشروعیت الهی - مردمی:
۹۲	۴- تأثیر فقه سیاسی بر شکل نظام سیاسی:
۹۲	الف: جمهوری شکل حکومت:
۹۳	ب: اسلامی بودن محتوای جمهوری جدید:
۹۵	گفتار دوم: اهداف فقه سیاسی و انقلاب اسلامی:
۹۶	۱- اهداف فقه سیاسی:
۹۶	الف- حل معضلات سیاسی:
۹۷	ب- ساخت نظام سیاسی:
۹۷	ج: بیان مبانی مشروعیتی نظام:
۹۹	۲- اهداف حکومت اسلامی:
۹۹	الف: اهداف مورد نظر حکومت اسلامی در قرآن کریم:

۹۹	۱- تأمین نیازهای ضروری:
۱۰۰	۲- اجرای قانون الهی:
۱۰۰	۳- زدودن پیرایه ها و اصلاح:
۱۰۱	۴- آموزش و پرورش:
۱۰۱	۵- شناخت و توسعه دادن نسبت به هدف دولت اسلامی در گستره جهانی:
۱۰۲	۶- ایجاد امنیت:
۱۰۲	۳- اهداف دولت اسلامی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:
۱۰۳	۴- اهداف انقلاب اسلامی:
۱۰۵	الف: اهداف فرهنگی:
۱۰۶	ب: اهداف سیاسی:
۱۰۷	ج: اهداف اجتماعی:
۱۰۷	د: اهداف اقتصادی:
۱۰۸	گفتار سوم: تأثیر فقه سیاسی بر قوانین و ساختارهای نظام:
۱۰۹	مقدمه:
۱۰۹	۱- قانون اساسی:
۱۱۱	الف: رهبری و ولایت فقیه:
۱۱۴	ب: اعلام مذهب رسمی شیعه در قانون اساسی:
۱۱۵	ج - تدوین قانون اساسی بر محوریت منابع دینی:
۱۱۶	د: نگاه فقهی در بررسی اکثر اصول:
۱۱۷	۲- تفکیک قوا:
۱۲۰	۳- ساختار جمهوری اسلامی ایران:
۱۲۱	الف: طراحی ساختار جایگزین نظام پهلوی و تشکیل نهادها:
۱۲۲	نهادهای تشکیل شده قبل از تدوین قانون اساسی:
۱۲۴	نهادهای رسمی در جمهوری اسلامی ایران:
۱۲۵	الف: قوه مجریه:
۱۲۵	ب: قوه مقننه:
۱۲۷	ج: شورای نگهبان:
۱۲۸	شورای نگهبان مطابق فقه یا نهادی عرفی:
۱۲۸	د: مجلس خبرگان رهبری:
۱۲۹	تشکیلات درونی و ساختار و سازمان مجلس خبرگان:
۱۳۰	میانی فقهی مجلس خبرگان رهبری:
۱۳۲	ه: قوه قضائیه:
۱۳۳	۴- سیاستها و خط مشی های نظام بر اساس فقه سیاسی:
۱۳۶	۵- کار ویژه های جمهوری اسلامی بر اساس فقه سیاسی:
۱۳۶	کارکردهای حکومت اسلامی:

فصل سوم: تأثیر تأسیس جمهوری اسلامی بر فقه سیاسی.....	۱۳۹
مقدمه:	۱۴۰
گفتار اول: تأثیر تأسیس جمهوری اسلامی ایران بر منابع فقه سیاسی.....	۱۴۱
۱- منابع فقه سیاسی:.....	۱۴۲
الف: قرآن.....	۱۴۴
ب: سنت.....	۱۴۴
ج: اجماع.....	۱۴۵
د: عقل.....	۱۴۵
۲- عرف.....	۱۴۶
الف: عرف در لغت.....	۱۴۶
ب: عرف در اصلاح فقها:.....	۱۴۶
ج: آیا عرف منبع احکام قرار میگیرد؟.....	۱۴۸
د: کاربرد عرف در فقه سیاسی شیعه:.....	۱۵۰
۳- مقاصد شریعت:.....	۱۵۳
الف- تعریف:.....	۱۵۳
ب: تقسیم مقاصد شریعت:.....	۱۵۴
ج: آسیب های توجه نکردن به مقاصد شریعت:.....	۱۵۵
د: نظریه ها در مقاصد شریعت:.....	۱۵۶
۴- مصلحت:.....	۱۵۸
سابقه مصلحت در فقه شیعه.....	۱۶۰
مصلحت و حکم حکومتی:.....	۱۶۱
جایگاه مصلحت پس از تأسیس جمهوری اسلامی ایران؛.....	۱۶۲
فقه مصلحت و احکام مصلحتی در جمهوری اسلامی ایران؛.....	۱۶۵
قاعده مصلحت، منبع موقت:.....	۱۷۰
گفتار دوم: تأثیر تأسیس جمهوری اسلامی در شیوه استنباط فقه سیاسی.....	۱۷۲
مقدمه:.....	۱۷۳
۱- اصول فقه و روش استنباط فقه سیاسی:.....	۱۷۴
الف: علم اصول در فقه و فقه سیاسی:.....	۱۷۶
ب: نقد روش در فقه سیاسی:.....	۱۷۶
ج: دلایل عدم رشد کافی فقه سیاسی:.....	۱۷۷
محورهای تحول در احکام:.....	۱۷۸
۳- قواعد فقه سیاسی:.....	۱۷۸
۴- علم اصول پس از انقلاب اسلامی:.....	۱۸۰
۱- دیدگاه کفایت نگرانه:.....	۱۸۰
۲- دیدگاه اصلاح گرایانه در اصول فقه:.....	۱۸۱

۱۸۳	د: کارآیی اصول فقه در فقه سیاسی پس از تشکیل جمهوری اسلامی؛
۱۸۴	ج: رویکردهای اصولی و فقه پژوهی؛
۱۸۶	۴- رویکرد اصولی - اجتهادی؛
	۵- رویکرد عرفی؛ ۱۸۷

گفتار سوم: تأثیر جمهوری اسلامی ایران در گشودن افق های جدید در مقابل فقها: ۱۹۱

۱۹۲	مقدمه:
۱۹۳	۱- گسترش ، پویایی و تحول در فقه سیاسی:
۱۹۶	ب: تحول در فقه اجتماعی در نگاه امام خمینی:
۱۹۹	موانع تحول در فقه:
۲۰۱	۳- تغییر نگاه فقهاء در مسائل جدید اجتماعی سیاسی دولت اسلامی:
۲۱۲	۴- نقش زمان و مکان در اجتهاد:
۲۱۳	الف: زمان و مکان:
۲۱۳	ب: احکام ثابت و متغیر در اسلام:
۲۱۴	ج: مکاتب تأثیر زمان و مکان در اجتهاد:
۲۱۵	د: موضوع شناسی در اجتهاد:
۲۱۷	ه: حوزه های تأثیر زمان و مکان در اجتهاد و استنباط:
۲۱۹	و: نقش زمان و مکان در طرح مباحث جدید فقه سیاسی:

گفتار چهارم: تأثیر جمهوری اسلامی بر تحولات کمی و کیفی دانش و فقه سیاسی در حوزه علمیه: ۲۲۰

۲۲۱	اول: دیدگاه رکود فقه سیاسی:
۲۲۳	دوم: دیدگاه پیشرفت جهشی فقه سیاسی:
۲۲۴	فقه سیاسی در نظام آموزشی حوزه:
۲۲۵	تحول نگرش به فقه سیاسی در درون حوزه علمیه:

فصل چهارم: نظام سازی دستاورد تاثیر و تاثیر متقابل فقه سیاسی و جمهوری اسلامی ... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

۲۲۸	مقدمه:
۲۲۸	نظام و نظام سازی:
۲۳۴	ساخت یک سیستم سیاسی:
۲۳۵	فواید نظام سازی:
۲۳۶	ویژگی فقه سیاسی نظام ساز:
۲۳۷	دلایل نبود نظام سازی در فقه سیاسی پیش از انقلاب اسلامی:
۲۳۹	راه پیموده شده برای نظام سازی در فقه سیاسی:
۲۴۰	۱. اجرایی شدن ولایت فقیه:
۲۴۰	۲. استقبال مراجع عظام تقلید از رهبری امام خمینی(ره):
۲۴۰	۳. قانون و نظام سازی:
۲۴۱	تدوین قانون اساسی:

۲۴۲	ارائه نظام قانونگذاری:.....
۲۴۳	۴-سند چشم انداز ۲۰ ساله نظام:.....
۲۴۴	ظرفیتهای فقه اساسی برای نظام سازی:.....
۲۴۴	۱-توان پرداختن فقه سیاسی به مسائلی فراتر از فقه فردی و فرعی؛.....
۲۴۵	۲-اتصال به منابع وحیانی و خطا ناپذیر:.....
۲۴۵	۳- فقه علمی پیشرو؛.....
۲۴۷	۴- فقه سیاسی علمی حق مدار؛.....
۲۴۸	۵-انعطاف در فقه؛.....
۲۴۸	۶- توجه فراوان به سیره عقلاء:.....
۲۴۸	۷-عدالت محور بودن فقه:.....
۲۴۸	۸-تعادل در قوانین:.....
۲۴۹	راهکارهای نظام سازی بر اساس فقه سیاسی:.....
۲۴۹	۱. مفهوم شناسی و موضوع شناسی در عرصه سیاست:.....
۲۴۹	۲. استخراج قواعد فقهی در عرصه فقه سیاسی:.....
۲۵۲	۳. توجه به مقاصد شریعت:.....
۲۵۳	۴. لزوم رعایت غبطه مسلمین:.....
۲۵۳	۵. توجه کافی به نقش زمان و مکان در اجتهاد:.....
۲۵۳	۶. تولید نظریه در فقه سیاسی:.....
۲۵۵	ارایه نظام جامع:.....
۲۵۵	نظام حقوقی و جزایی:.....
۲۵۸	خلاصه و نتیجه گیری:.....
۲۵۹	خلاصه و نتیجه گیری:.....
۲۶۱	فهرست منابع و مآخذ.....
۲۷۵	مقالات:.....

درآمد

تعریف مسأله :

فقه شیعه با قدمتی بیش از یک هزار سال زندگی مردم مسلمان را در اعصار مختلف سامان داده و جوابگوی سوالات آنان در حوزه های تکالیف فردی و جمعی بوده است و بر اساس علمی پیشرو عمل کرده است. انقلاب اسلامی ایران طلیعه ای برای نگاه متفاوت به فقه را ایجاد کرد و فقها در این دوره با نیازهای جدیدی از سوی مؤمنان روبرو شدند که مهمترین آنها به نحوه اداره جمهوری اسلامی بر می گشت.

تشکیل جمهوری اسلامی ایران براساس تئوری مرجعیت شیعه و استقبال علمای دینی از این حکومت نشان دهنده این بود که فقه فضای جدیدی را تجربه می کند. و از سوی دیگر با سئوالات فراوانی همراه است تا با تکیه بر متون دینی و روش استنباط نص محور به تولید تئوری اداره کننده جامعه با حکومت مبتنی بر دین مبادرت کند. در شرایط جدید فقه علاوه بر مسئولیت گذشته خود در ابعاد فردی و بیان تکالیف انسانها وارد تولید مفاهیم جدید برای سامان دادن به زندگی سیاسی اجتماعی شد تا علاوه بر تغییر نظام سیاسی به نظام اسلامی و ولایت فقیه ساختارهای نظام بر اساس آن بنا شود. بر این اساس بود که ساختار، قوانین و خط مشی های نظام جمهوری اسلامی ایران بر پا گردید و نهادهای جدیدی چون مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان، مجلس خبرگان رهبری، مجمع تشخیص مصلحت نظام، و دیگر نهادها و هر کدام با کارکردهای مشخص ظاهر شدند.

از سوی دیگر فقه نیز بر اساس تحولات جدید و بر اساس نیاز حکومت اسلامی تغییراتی به خود دید و نیازهای حکومت جدید را مورد توجه قرار داده و برای حل معضلات و مسایل نو پدید کوشید. به همین دلیل رویکرد پژوهش فقهی و منابع استدلال نیز دچار تحول گردید. این نظام که بر پایه نظرات فقهی امام خمینی (ره) و با نگاه توأمان به فقه جواهری و پویا شکل گرفت در استمرار نیز متکی به همان است و باید با تولید نظریات جدید و بر اساس قواعد اجتهاد و استنباط مسائل دینی

به رفع نیازهای نو و ایجاد آینده‌ای فکری پویا و فعال اقدام کند. ارائه توصیف و تحلیل از مسئله و ارائه راهبردی برای نیل به وضعیتی مطلوب نیازمند پژوهش‌های فراوانی است که این پژوهش نیز به همین مطلب اختصاص یافته است.

بر این اساس بررسی تعاملی تأثیر تحولات جدید بر فقه سیاسی و تحول درونی آن در اثر تحولات زمان و مکان از سویی، و تأثیر این دانش بر شکل‌گیری ساختار، قوانین و خط مشی‌های نظام اسلامی از دیگر سو مورد توجه این نوشتار است و تلاش می‌کند دهه اول جمهوری اسلامی ایران را بر این اساس تحلیل کند.

بر اساس این تحقیق تحولات جدید موجب شده است که فقه سیاسی تحول روشی و رویکردی پیدا کرده و از فقه فردی به حوزه اجتماع کشیده شود و لذا بوجود آمدن شاخه‌های جدیدی چون فقه مصلحت، فقه امنیت، فقه روابط بین الملل و... در اثر همین تحولات است. فقه سیاسی نیز با تحولات درونی خود موجب تغییرات گسترده‌ای در حوزه نفوذ خود شده و تأثیرات مفیدی از قبیل تغییرات بنیادین در نظام ارزشی، اداری و سیاسی بوجود آورده و موجب تحولات ساختاری و کارکردی در جامعه پیرامون خود شده است. بر پایه این تحولات نظری و مبانی اندیشه سیاسی اسلام نهادهای نوینی چون شورای نگهبان، قوه قضاییه، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس خبرگان رهبری و... تشکیل شده است. تلاش‌های گسترده فقها در توجه به مسائل نوپدید و درک وضعیت و نیازهای حکومت نو بنیاد افق‌های جدیدی را برای فقها بوجود آورد و موضوعات جدیدی جهت تبیین پدید آمد.

و مهمتر اینکه فقه سیاسی به سمت تولید نظریه جهت ساخت نظام سیاسی اجتماعی کلان و مبتنی بر فقه را تدارک دید تا بر اثر وجود امکانات جدید بدلیل تجربه حکومت اسلامی به نظام سازی بپردازد.

نکته مهم اینکه در این رساله بیان کانونهای تأثیر در جمهوری اسلامی و فقه سیاسی و تأثیر متقابل این دو بر همدیگر مورد بررسی است. و به دلیل اینکه عمده تحولات در دهه اول انقلاب اسلامی بوده تمرکز بحث بر همین دهه است.

تعریف اصطلاحات:

۱- فقه:

فقه که در لغت به معنای فهم عمیق و دقیق آمده در اصطلاح به مجموعه مقررات، قوانین و دستوراتی گفته می‌شود که از منابع و ادله تفصیلی استنباط شده و وظایف مکلفان را در حوزه فردی و اجتماعی مشخص می‌کند دایره فقه شامل احکام مکلفان حقیقی و حقوقی و مسائل فرعی و کلی نیز می‌شود.

۲- فقه سیاسی:

دانش نص محور است که با پرداختن به موضوع سیاست و جریان قدرت در جامعه، احکام جامعه سیاسی و مکلفان را در نظام اجتماعی سیاسی معین کرده و چالش‌های جامعه دینی را پاسخ می‌دهد. فقه سیاسی شاخه‌ای از علم فقه است و همه ضوابط و روش استدلال و استنباط فقه را دارا است و در موضوع خاص سیاست و حکومت فعالیت می‌کند.

۳- تحولات فقه سیاسی شیعه:

فقه سیاسی شیعه دارای قدمتی به اندازه تشکیل فقه است و از دوره ائمه معصومین (علیهم السلام) همگام با فقه عمومی مورد توجه بوده و در زیر مجموعه آن شکل گرفته است و در ادوار مختلف مثل عصر اجتهاد در دوران پس از آغاز غیبت کبری تا دوران صفویه، دوران نفوذ بیشتر فقه سیاسی در حکومت و به دست گیری قدرت توسط شاهان شیعه، ورود فقه سیاسی به

ارائه نظریات جدید بر اساس تحول عصر جدید و مدرنیته در دوران مشروطه، تا آغاز دوران شکوفایی فقه سیاسی و ارائه و عملیاتی کردن نظریه ولایت فقیه در عصر کنونی به فعالیت پرداخته است.

در همه این زمانها فقه سیاسی به دنبال پاسخگویی به سئوالات سیاسی مکلفان بوده و آخرین مورد خود به دلیل فراهم شدن زمینه و تشکیل حکومت دینی به ارائه نظام سیاسی و اجتماعی بر اساس فقه سیاسی پرداخته است.

۴- جمهوری اسلامی:

جمهوری اسلامی چنانکه از اولین اصل قانون اساسی نیر بر می‌آید مدل حکومتی در ایران پس از انقلاب اسلامی است و البته در اصول مختلفی نیز به آن پرداخته شده و چگونگی اجرای آن بیان شده است.

جمهوری اسلامی از دو واژه «جمهوری» و «اسلامی» ترکیب یافته است. جمهوری نشان دهنده و بیان کننده شکل حکومت است که پس از انقلاب اسلامی از سوی مردم ایران انتخاب شد و در آن حضور مردمی، آزادی حق تعیین سرنوشت و انتخاب مسئولین ارشد نظام مورد توجه است. تجربه تلخ دوران استبداد پهلوی و بی توجهی به اصول قانون اساسی مشروطه موجب شد علاوه بر عزم عمومی نسبت به برچیده شدن سلطنت، مدل جایگزین در شکل جمهوری ارائه گردد.

بر این اساس از لفظ جمهوری نباید انتظار محتوای خاصی داشت بلکه بر اساس این شکل از حکومت فرد یا افراد مسئول قوه مجریه بصورت انتخابی خواهد بود و اراده مردم به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در گزینش رهبران اجرایی دخالت دارد. جمهوری بودن حکومت عمدتاً با چند مؤلفه از جمله انتخابی بودن، موقت بودن ریاست حکومت، موروثی نبودن حکومت و مسئول بودن فرد منتخب در برابر اعمال خود همراه است. اسلامی بودن نیز محتوای حکومت را می‌رساند که این حکومت مبتنی بر ارزشها، قوانین شریعت و اصول اسلامی و بر پایه استقرار حاکمیت الهی و اطاعت از خدا، رسول و اولی الامر و استمرار حکومت دینی در دوره غیبت بر اساس فقه سیاسی شیعه شکل گرفته است. این محتوا در اصول ۵، ۶، ۷، ۸، ۵۶، ۵۷، ۱۰۷، و ۱۱۰ قانون اساسی بیان شده است.

۵- تحول:

تحول فرایندی است که طی آن تغییرات سطحی و عمقی در یک موضوع علمی محقق شده و از کمترین تغییرات تا تبدیل به موضوع جدید را شامل می‌شود. در درون تحول فقه سیاسی، پویایی و پایایی بصورت توأمان مطرح است که ناشی از ظرفیتهای درونی و ساز و کارهای بیرونی است. بطوری که از سویی به دلیل وجود ثباتات در فقه بر اساس منابع آن ظرفیت پایایی در آن است و از سوی دیگر به دلیل جوابگو بودن به سئوالات روز آمد و پیشرو بودن در حل معضلات نظام سیاسی و جامعه دینی فقه سیاسی پویا است و تحول بر اساس همین شاخصه در آن بوجود می‌آید و بدون تغییر در منابع استنتاجهای فقهی جدیدی نسبت به مسائل جدید بوجود می‌آید.

۶- تأثیر و تأثر:

اصل تأثیر و تأثر دو مفهوم، دو علم و یا معرفت و عین مفروض بحث قرار گرفته است اما مقدار و کیفیت و موارد تأثیر بر اساس روش گفته شده مورد ارزیابی قرار می‌گیرد چون قواعد و قوانین فقه سیاسی بر شکل‌گیری نظام جدید و تحول در ساختار و تشکیلات آن گذاشته شده است که این تأثیرات با نگاه عمیق و بررسی دقیق می‌تواند لحاظ شود. اما تحول دیگر در فقه سیاسی بر اثر این تجربه صورت گرفته است که دو دسته را کلی مورد بررسی قرار می‌دهیم: اولاً بر اثر مواجه شدن فقه با

تجربه حکومت دینی و بر اساس نیازهای نو پدید مسائل و مفاهیم جدید به فقه سیاسی راه یافت. ثانیاً مفاهیم سیاسی و اجتماعی جدیدی که در زبان عمومی رواج یافته بود با فقه تطبیق گشته و مفهوم سازی شد.

سؤال اصلی:

با توجه به شکل گیری جمهوری اسلامی ایران بر اساس فقه سیاسی شیعه و تئوری ولایت فقیه سؤال اساسی این است که تحولات دهه اول انقلاب اسلامی و شکل گیری جمهوری اسلامی چه تأثیری در فقه سیاسی شیعه داشته و از سوی دیگر ساختارها، قوانین و خط مشی ها در جمهوری اسلامی ایران چه مقدار بر اساس فقه سیاسی شکل گرفته است؟

سؤالات فرعی:

۱. وضعیت فقه سیاسی در آستانه انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟
۲. تأثیر فقه سیاسی بر جمهوری اسلامی در دهه اول چه بوده است؟
۳. تأثیر جمهوری اسلامی بر تحول فقه سیاسی (در حوزه روش، رویکرد، منابع و افزودن مسایل جدید) چه بوده است؟
۴. آیا فقه سیاسی شیعه در اثر تجربه حکومت اسلامی توانسته است به نظام جامع سیاسی اجتماعی دست یابد و کامیابیها و ناکامیها در این خصوص چه بوده است؟

فرضیه تحقیق:

فقه سیاسی شیعه پس از گذر از دورانهای متفاوت و تجربه تحولات سیاسی اجتماعی مختلف نظریه تشکیل نظام سیاسی و ولایت فقیه را در عصر مدرن ارائه کرد و توانست علاوه بر پایه گذاری حکومت دینی در ساخت قوانین، نمادها و خط مشی های آن نیز ایفای نقش کند و به سمت نظام سازی جامع حرکت نماید و از سوی دیگر خود فقه سیاسی نیز در اثر این تجربه ارزشمند تغییراتی به خود دید که از جمله آن گشوده شدن افقهای جدید برای فقهاء بوده است و به لحاظ نیازها و چالشهای جدید بر اساس مقتضیات زمان و مطابق منطق درونی خود تحول پیدا کرد تا جوابگوی سؤالات مکلفان باشد.

روش:

از نظر شکلی روش پژوهش در این نوشتار کتابخانه ای و جمع آوری اسناد و یافتن دلایل و مدارک بوده است و از نظر روش استدلال و اعتبار قضایای به کار رفته بر اساس روش استنادی استنباطی است بدین صورت که بر اساس استناد به منابع اصلی و آراء فقهاء و اندیشمندان و بررسی و تحلیل آنها مطالب مورد توجه قرار می گیرد و استنباط نویسنده از مجموع آراء و نظرات و توصیف و تحلیل آنها بر اساس روش منطق و اصول فقه خواهد بود. جهت گیری اصلی این نوشتار در بیان مسائل، موضوع و ارتباط گزاره ها توصیف و تبیین است. گرچه توصیف و تبیین متفاوتند اما به گونه ای به صورت ترتیبی لازمه اصلی برای ارائه یک بحث روشمند و مسئله محور و منطقی می باشند. در همه

علوم توصیف از مهمترین مسائل است و در منطق تحت عنوان هلیه مرکبه از آن یاد می‌شود که به دنبال بیان چگونگی موضوع مورد تحقیق است و به توصیف چیستی و هستی نمی‌پردازد.

توصیف تنها بیان اوصاف یک یا دو متغیر نیست بلکه به بیان نسبت دو متغیر و ارتباط آن با پدیده‌های دیگر نیز می‌پردازد و انواع مختلفی چون توصیف تجربی، تاریخی، پدیدار شناختی و تحلیلی نیز دارد که توصیف تحلیلی مورد توجه ما در نوشتار است. در توصیف تحلیلی نه بوسیله ابزارهای تجربی بلکه با بیان خواص لازم شیء، از طریق تحلیل منطقی جواب به دست می‌آید.

در بررسی تحلیلی دو مرحله مهم وجود دارد که ابتدا فهم و سپس نقد و بررسی محقق می‌شود. لذا ابتدا توصیف دقیقی از واژه‌ها، معانی و مؤلفه‌های مورد نظر در بحث را ارائه می‌کنیم هدف تحلیل مفهوم، بازشناسی مفاد آن یا رفع ابهام و تیرگی است چنانکه دکارت بیان می‌کند «در تصورات ما خطا نمی‌افتد، مگر در آنها که مبهم و تیره است.»^۱

در تحلیل مفهوم تلاش می‌شود که در حمل چیزی و یا سلب چیزی از شیء بر اساس قاعده و دقیق انجام گیرد و چگونگی حمل یا سلب و حالت‌های مختلف آن مورد ارزیابی قرار گیرد.

در تحلیل یک مفهوم عمدتاً ساختار گزاره‌ای مورد توجه است و صدق و کذب گزاره بیان می‌شود و به تحلیل گزاره‌ای نیز تعبیر می‌گردد که در نشان دادن خودستیزی قضیه نیز سودمند است.^۲

در تبیین به سؤال چرا جواب داده می‌شود و طلب دلیل و علت یک موضوع یا اتفاق خارجی مورد توجه است. البته از بین روش‌های ارائه دهنده چارچوب تلاش شده است از روش جامعه‌شناسی معرفت و با بهره‌گیری از دیدگاه تأثیر متقابل عین و ذهن از ه. استوارت هیوز استفاده شود و در عین حال نسبت به برخی موارد که امکان نسبی اندیشی در نظریه وجود داشته است حفاظت شود. فرجام این نظریه به دیدگاه حضرت امام (ره) در تأثیر مقتضیات زمان و مکان در اجتهاد می‌رسد و از آن در تحلیل نهایی تأثیر واقعیت تجربه حکومتی دینی بر فقه سیاسی استفاده شده است.

سازمان دهی تحقیق:

این تحقیق در یک مقدمه و چهار فصل و چند گفتار مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در فصل اول مفاهیم، کلیات و روش تحقیق مورد توجه قرار می‌گیرد، که این فصل در قالب سه گفتار ارائه شده است تا ضمن بررسی مفاهیم و کلیات مباحث روشی نیز بطور مفصل بررسی شود. در فصل دوم تأثیرات فقه سیاسی بر جمهوری اسلامی ایران و در هم تنیدگی فقه سیاسی با نظم سیاسی جدید مورد بررسی قرار می‌گیرد. و در فصل سوم تأثیر تأسیس جمهوری اسلامی ایران بر فقه سیاسی در قالب چهار گفتار مورد بررسی قرار می‌گیرد و نهایتاً فصل آخر به بررسی نظام سازی در فقه سیاسی بر اساس تجربه حکومت اسلامی اختصاص خواهد داشت.

^۱ رنه، دکارت، گفتار در روش به کاربرد عقل، ترجمه محمدعلی فروغی، انتشارات پیام، تهران، سال ۱۳۵۵، ص ۴۷.

^۲ احد فرامرزی قراملکی، روش‌شناسی مطالعات دینی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، سال ۱۳۸۵، ص ۲۵۶.

تحقیقات پیشین:

فقه سیاسی شیعه و مسائل مربوط به جمهوری اسلامی ایران در نوشته‌ها مختلف مورد بررسی قرار گرفته است و می‌توان در سه دسته آنها را دسته بندی کرد:

الف: تحقیقات انجام شده در خصوص فقه سیاسی شیعه؛ در کتب و مقالات متعددی فقه سیاسی شیعه مورد بررسی قرار گرفته است که دسته ای از این تحقیقات به لحاظ بررسی درجه اول‌اند یعنی موضوعات فقه سیاسی را مورد کنکاش قرار داده و احکام مربوط به آن را بیان کرده اند و وظایف افراد یا دولت اسلامی را در حکومت بیان نموده اند می‌توان به کتب ذیل در این خصوص اشاره کرد:

۱- مجموعه ۱۴ جلدی فقه سیاسی نوشته آیت الله عمید زنجانی که بیشتر مجلدات این مجموعه را نشر امیر کبیر در تهران منتشر کرده است مجلدات این مجموعه هر کدام دارای عنوان مستقل است و احکام مربوطه را بحث کرده است. این مجموعه که بسیار ارزشمند و با نگاه عمیق نویسنده آن دارای استفاده فراوان است، موضوعات فقه سیاسی با هدف تعیین تکلیف مخاطبان و تحلیل وظایف آنان انجام گرفته است.

۲- مجموعه مقالات «کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی» که در سال ۱۳۷۸ این کنگره بین المللی برگزار شد و مقالات متعددی در آن به بررسی موضوعات مربوط به فقه سیاسی، مبانی نظری انقلاب اسلامی و اندیشه های امام خمینی پرداخته است.

۳- مجموعه مقالات «بررسی مبانی فقهی حضرت امام خمینی» در سال ۱۳۷۴ نیز مسائل مهمی از فقه سیاسی را در دیدگاه حضرت امام بیان کرده است.

۴- الحاکمیه فی الاسلام نوشته آیت الله سیدمحمد مهدی موسوی خلخالی که از سوی انتشارات مجمع الفکر الاسلامی به چاپ رسیده و مباحث مهمی از فقه سیاسی را بررسی کرده است.

۵- فقه سیاسی اسلام نوشته ابوالفضل شکوری که به شکل درسنامه ای برای فقه سیاسی تنظیم شده است و مباحث مهمی در آن طرح گردیده است.

۶- کتابهای نگاشته شده با عنوان «ولایت فقیه» و «حکومت اسلامی» که توسط عده زیادی از علما صورت گرفته و مباحث حکومتی در فقه سیاسی را بررسی کرده اند از جمله آنها عبارتند از: ولایت فقیه نوشته حضرت امام خمینی، «ولایت فقاقت و عدالت» نوشته آیت الله جوادی آملی، دراسات فی ولایه الفقیه نوشته آیت الله حسینعلی منتظری، حکومت اسلامی و ولایت فقیه، نوشته آیت الله محمدتقی مصباح یزدی.

دسته دیگری از تحقیقات مربوط به فقه سیاسی به لحاظ نگاه درجه دومی به فقه سیاسی صورت گرفته است که از جمله آنها می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- ۷- فقه سیاسی شیعه نوشته سید کاظم سیدباقری که در آن ساز و کارهای تحول در فقه سیاسی را مطرح کرده است.
 - ۸- مقاله نقش حکومت اسلامی در شکوفایی و گسترش فقهت نوشته آیت الله ابراهیم جناتی که در مجموعه آثار امام خمینی و حکومت اسلامی ج ۸ به چاپ رسیده است.
 - ۹- دانش سیاسی در حوزه علمیه قم نوشته عبدالوهاب فراتی که در فصل آخر این کتاب نگاهی به کلیات و روند فقه سیاسی در حوزه علمیه قم دارد، این کتاب در سال ۹۰ منتشر شده است.
 - ۱۰- بایسته های فقه سیاسی تألیف آیت الله عمید زنجانی و ابراهیم موسی زاده که از سوی مجمع علمی و فرهنگی مجد منتشر شده است.
 - ۱۱- مبانی حکومت اسلامی نوشته آیت الله جعفر سبحانی ترجمه داود الهمی که از سوی مؤسسه علمی و فرهنگی سید الشهداء در سال ۱۳۷۰ منتشر شده است.
- ب: دسته دوم تحقیقات انجام شده در فقه سیاسی به لحاظ نگاه به مابنی فقهی در جمهوری اسلامی ایران است به چند اثر در این خصوص می توان اشاره کرد:
- ۱- «مبانی و مستندات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» نوشته سید جواد ورعی در سال ۸۹ از سوی دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری نشر یافته است.
 - ۲- «مجلس خبرگان و حکومت دینی در ایران» نوشته محمودچید قلفی که از سوی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره) منتشر شده است.
 - ۳- «نگاهی به مبانی تحلیلی نظام جمهوری اسلامی ایران» نوشته محمدجواد ارسطا که در شانزده فصل مسائل مهمی از فقه حکومتی را بیان کرده است.
 - ۴- «در پرتو قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» نوشته آیت الله محمدعلی تسخیری که از سوی مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی منتشر شده است.
 - ۵- «حکومت ولایی» نوشته محسن کدیور که از سوی نشر نی در سال ۷۷ منتشر شده است.

ج: تحقیقات انجام گرفته درخصوص تحولات جمهوری اسلامی ایران است که شامل مباحثی چون حقوق اساسی، تحولات ساختاری، تشکیل نظام سیاسی و نوع نظام سیاسی می شود از جمله این تحقیقات عبارتند از:

۱- «تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران در دو مجلد» نوشته یحیی فوزی که از سوی مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی(ره) منتشر شده است.

۲- قانون گذاری در نظام جمهوری اسلامی که به همت ابراهیم شفیعی سروستانی و از طریق مصاحبه با بسیاری از بزرگان علمی حوزه و دانشگاه منتشر شده است.

۳- «مشروح مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی» و «مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» که از سوی اداره کل فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی منتشر شده است.

نکته اساسی در این است که تحقیقات انجام شده هر کدام از منظر خود که ذکر شد به بررسی موضوعات در فقه سیاسی یا جمهوری اسلامی پرداخته اند اما تحقیقی که اولاً به تحولات فقه سیاسی پس از انقلاب اسلامی به نگاه درجه دومی پردازد و مجموعه مباحث را بررسی نماید و ثانیاً تأثیرات فقه سیاسی بر جمهوری اسلامی و بعکس را مورد تحلیل قرار دهد بدست نیامد گرچه تولید بسیاری از این آثار در اثر وجود حکومت اسلامی و جمهوری اسلامی ایران است.